

BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND GENDER

Doç. Dr. Murat AKTAŞ

Muş Alparslan Üniversitesi İİBF, muratmha@hotmail.com, Muş/Türkiye

Esen ESER

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Van/Türkiye

Berra Çağla BULDUK

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muş/Türkiye

ÖZET

21. Yüzyıla damgasını vuran bilgi iletişim teknolojilerinin (BİT'ler) insan hayatındaki yeri ve önemi gün gittikçe daha da artmaktadır. Artık hatırı sayılır düzeyde insan bilgi iletişim teknolojileri olmadan bir hayat düşünemez hale geldi. Bütün bu gelişmeler BİT'ler ile ilgili gün geçtikçe büyüyen büyük bir ekonominin ortaya çıkmasını sağladı. Dolayısıyla bilgi iletişim teknolojileri hem tasarım, üretim ve pazarlama hem de kullanım ve tüketim bakımından büyük önem taşımaktadır. Günümüzde giderek artan sayıda insan, bilgisayardan akıllı cep telefonlarına, bilgi iletişim teknolojilerine, internet ve bilgiye erişebilmektedir. Ancak tasarımdan üretim ve tüketime kadar bütün süreçlerde erkeklerle kadınların BİT'lere erişim ve bunların kullanım oranlarında büyük farklar bulunmaktadır. Genel olarak kadınlar BİT'leri kullandıklarında, bu teknolojiler sayesinde güçlendikleri ve önemli avantajlara kavuştukları sanılmaktadır. Peki, bu gerçekten doğru mudur? Kadınların BİT'lerin tasarımı, üretimi, tüketimi ve kontrol edilmesi gibi konularda önlerinde ne gibi engeller bulunmaktadır? Bu çalışma; kadınların BİT'lere erişimi ve bu konudaki sorunları irdelemekte ve hala kadınların BİT'lere erişimi önünde ciddi sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel engellerin bulunduğunu saptamaktadır. Dolayısıyla çalışma, bu engellerin aşılması için çözüm önerileri de sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi toplumu, bilgi iletişim teknolojileri, toplumsal cinsiyet, internet, dijital bölünme.

ABSTRACT

The place and the importance of Information and Communication Technologies (ICTs) in the human life has stamped to the 21th century, are increasing day by day. High number of people has become person cannot think about living without ICTs. All these progress are provided also an increasing economy day by day about ICTs. Therefore, information communication technologies have great importance both in terms of design, production and marketing as well as usage and consumption. Nowadays, a growing number of people can access smart phones, information and communication technologies, internet and information from computers. However, in all processes from design to production and consumption, there are large differences between women and man in the access and use rates of ICTs. In general, when women use ICTs, it is believed that they are stronger and have important advantages thanks to these technologies. Well, is this really right? Did women become to a more advantageous position in the information society? Or what are the obstacles in front of the women's to design, production, consumption and control of ICTs? In order to be able to answer all these and similar questions, it is important to evaluate seriously the researches on gender and ICTs. This work; examines the access of women to ICTs and the problems in this issue and it underlines that there are still serious social, political, economic and cultural barriers for women's access to ICTs. Therefore this study recommends also some solutions for overcoming these obstacles.

Keywords: Information Society, Information and Communication Technologies, Gender, Digital Division

1.GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler yaşadığımız çağa damgasını vurarak bu döneme ve topluma kendi adının verilmesini sağlamıştır. Artık biyolojiden, ekonomiye, finanstan istatistiğe, sosyolojiden siyasete ve hatta antropolojiye kadar akla gelebilecek her alan bilgi iletişim teknolojileri ve dijital bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Bu yüzden 21. Yüzyıl; “bilgi çağı”, “bilgi iletişim çağı” ve “bilgi” çağı gibi isimlerle anılır olmuştur. Bu tanımların yanısıra “internet çağı” ve “enformasyon çağı” gibi yine bilgi iletişim teknolojileri ile ilişkili tanımlar kullanılmaktadır. Bu çağın toplumunu tanımlamak için de “bilgi toplumu”, “bilgi ve iletişim toplumu”, “bilgi toplumu” ve “enformasyon toplumu” gibi kavramlar kullanılmaktadır. Bu gelişmelere bağlı olarak bilgi ve bilgi iletişim

teknolojilerinin önemi hayatımızda gittikçe artmış ve yaşamın geri kalanını belirleyecek hale gelmiştir.

BİT'ler ve bunlara bağlı gelişmeler sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel gibi alanlar da dahil olmak üzere yaşamı topyekun değiştirip dönüştürmektedir. Bir yandan bilgi iletişim teknolojileri ile ilgili üretim ve ekonomik alan hızla katlanarak büyürken, diğer yandan özellikle gelişmiş ülkeler başta olmak üzere devletler ve toplumlar bu alana sürekli yatırım yapmakta ve/veya bu alandaki yatırımlarını arttırmaktadırlar. Artık BİT'ler yaygın bir şekilde kalkınma ve verimlilik artışının önemli bir bileşeni ve faktörü olarak görülmektedir. Araştırmalar sadece 1990-2000 yılları arasında OECD ülkelerinde BİT'lerin son 50 yılın en yüksek verimlilik artışını getirdiğini göstermektedir (Şaf, 2015). Bu durum BİT'ler ile ilgili ekonomiyi büyük bir hızla büyütürken bunun hayatımızın diğer alanlarına da gittikçe daha çok ve daha hızlı yayılmasını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla bilgi çağı olarak adlandırılan günümüzde bireylerin ve toplumların çağa ayak uydurabilmeleri ve kalkınmaları için BİT'lerle ilgili çalışmalar hayati önem taşımaktadır.

Ayrıca sivil toplumdan devlet kurumlarına, toplumsal gruplardan bireysel yaşama hemen hemen her alana nüfuz eden bilgi ve iletişim teknolojilerinin beraberinde getirdiği değişim ve dönüşüm toplumsal cinsiyet ile ilgili rol ve algılarda da önemli değişimler meydana getirmiştir. Bu durum doğal olarak yeni teknoloji ürünlerinin tasarımı, üretimi ve tüketimi ve bunlarla ilgili standartlarının belirlenmesi ve kullanılmasının toplumsal cinsiyete etkisi gibi pek çok alanda yeni tartışmaları da gündeme getirmiştir. Araştırmalar kadın ve erkeklerin BİT'lere erişimi, kontrolü ve kullanımı konusunda farklılıklar olduğunu göstermektedir. Bu farklılıklar genel olarak "dijital cinsiyet ayrımı" kavramıyla ele alınmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde teknoloji ve toplumsal cinsiyet ilişkisi; çalışma yaşamından, kadının sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel hayata katılımına kadar geniş bir çerçevede ele alınmakta bununla ilgili sorunlar tespit edilerek çözüm önerileri geliştirilmektedir. Ancak Türkçede konu ile ilgili çok az çalışma bulunmaktadır. Bu durum çalışmamızın önemini daha da arttırmaktadır. BİT'ler ve toplumsal cinsiyet ilişkisini ele alan bu çalışma konuyla ilgili İngilizce, Fransızca ve Türkçe literatürden elde edilen verilerin analiz edilmesi suretiyle hazırlanmıştır.

2.BİT'LER: BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ

Bilgi Çağı olarak adlandırılan günümüzde bilgiye erişim, bilgiyi kullanabilmek hayati derecede önem kazanmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT), özellikle de internetin geliştirilmesi ve kullanılması, öncelikle gelişmiş ülkelerde iş hayatının ve gündelik yaşamın düzenlenmesinde büyük değişimlere yol açmış ve "sanayi" toplumundan "bilgi" toplumuna geçiş sürecini getirmiştir. Bu süreçte gelişen bilgi ve bilgi alışverişi ile ilgili teknolojiler, bilgi iletişim teknolojileri veya bilişim teknolojileri olarak adlandırılmıştır. Bunlar genelde bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin birlikte kullanılmasıyla oluşturulmuş sistemler olarak kabul edilmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri, bilgiye ulaşılmasını ve bilginin oluşturulmasını sağlayan her türlü görsel, işitsel basılı ve yazılı araçlar olarak da ifade edilmektedir. Özellikle bilgisayarlar, mobil telefonlar, internet ve ağlar bilgi toplumunun gelişiminde önemli etkiye sahiptir. Bilgi toplumlarının temel karakteristik özelliklerinden biri de, halk arasında yüksek düzeyde bilgi kullanımınıdır. Bilgiye ulaşım ve onu kullanma ile ilgili veriler, BİT'lerin büyük bir hızla gelişip yayıldığını göstermektedir.

Rekabetin küresel hale geldiği ve gittikçe kızıştığı günümüz dünyasında insan kendi sosyal, ekonomik, politik ve kültürel gelişimi için sürekli bilgilenmek ve güncellenmek zorunda kalmıştır. Artık insanın hayatta kalabilmek ve varlığını sürdürebilmesi için önemli nitelikte ve nicelikte bilgiye ulaşabilmek ve bilgiyi kullanabilmek zorunlu hale gelmiştir. (Aydın ve Çam, 2016). Bu durum da BİT'lerin bir yandan sürekli gelişirken diğer yandan mevcutların hızla eskimesini beraberinde getirmekte ve bu alanda gittikçe büyüyen devasa bir ekonominin gelişmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte, bilgi ve iletişim teknolojileri, bireylere ve topluluklara bilginin edinilmesi ve dağıtılmasında alternatif evrensel ve daha ucuz yolları geliştirmek için muazzam fırsatlar da sunmaktadır.

We Are Social ve Hootsuite'in birlikte yayınladığı 2018 dünya internet kullanım istatistikleri ve sosyal medya istatistikleri; dünyada 4,02 milyar internet kullanıcısı bulunduğunu göstermektedir. Bu rakam dünya nüfusunun yarısından fazlasına % 53'üne tekabül etmektedir. Ayrıca 5,13 milyar mobil kullanıcısı bulunmaktadır. Bu da dünya nüfusunun % 68'i demektir. Yine veriler 2018 yılının başı itibariyle 3,72 milyar mobil internet kullanıcısı olduğunu göstermektedir. Ayrıca 3,19 milyar sosyal medya kullanıcısı olduğu ve bunun da dünya nüfusunun % 42'sine denk geldiği görülmektedir (Albayrak, 2018).

Bu veriler 2017 verileriyle karşılaştırıldığında en büyük artışın mobil ve sosyal medya kullanımında olduğu görülmektedir. İnternet kullanımı istatistiklerine bakıldığında mobillerdeki gelişmelerle birlikte mobillerin yıllara göre artış gösterdiği, sabit bilgisayar kullanımının ise azaldığı görülmektedir. 2017'de 3,81 milyar internet kullanıcısı, 3,02 milyar sosyal medya kullanıcısı, 5,05 milyar mobil kullanıcısı, 2,78 milyar mobil sosyal medya kullanıcısı bulunmaktaydı. 2017 yılı sosyal medya istatistikleri verilerine göre dünyada 3,02 milyar sosyal medya kullanıcısı bulunmaktaydı. Bu rakam 2018 sosyal medya istatistiklerinde bu sayı 3,2 milyara ulaşmış durumda. 2017 yılında Facebook istatistikleri incelendiğinde 2 milyar kullanıcı ile lider konumundaydı. 2018 sosyal medya kullanım istatistiklerine göre Facebook 2,1 milyar kullanıcı ile yine birinci sırada. En çok kullanılan ikinci platform olan Youtube'u Instagram takip ediyor. Bu sıralamanın geçen seneki sosyal medya istatistikleri ile aynı olduğunu görülmektedir. Facebook kullanıcılarının % 95'i yani 2 milyar kullanıcı bu platformu mobil araçlar üzerinden kullanmaktadır (Albayrak, 2018).

3. BİT'LER VE KADINLAR

Bilgiye kolayca erişebilme olanağının bulunması otomatik olarak kadınların ve erkeklerin bu olanaklardan eşit şekilde faydalanıp faydalanamadığı sorusunu da gündeme getirmektedir. Genel olarak teknolojinin ve özel olarak da bilgi iletişim teknolojilerinin özgürleştirici ve demokratikleştirici doğası ve etkisi olduğunu, dolayısıyla bilgi iletişim teknolojileri ve internetin kadınlar için potansiyel olarak özgürleştirici bir doğası olduğunu savunanlar¹ bulunmaktadır. Bu düşünceye göre her şeyden önce yeni teknolojilerin gelişmesi, kullanılması ve yayılması, bir yandan ev işlerine ayrılan zamanı azaltarak kadının işgücüne katılım olanağını artırıcı etkide bulunmuş, diğer yandan bu teknolojilerin birçok alanda fiziki güç ihtiyacını azaltmasıyla kadınların iş yaşamına daha rahat girebileceği düşüncesini geliştirmiştir. Bu bağlamda bilgi toplumunda gittikçe fiziki güç yerine daha çok beyin gücü kullanıldığı, dolayısıyla bunun da fiziki olarak erkeklerden daha az güçlü oldukları düşünülen kadınlara önemli avantajlar sağladığı ileri sürülmektedir. Ayrıca günümüzde bilgi iletişim toplumunun ataerki hiyerarşik yapı yerine, ağlar biçiminde yatay olarak yapılandığı ve bunun da kadınlar için ciddi avantajlar sağladığı da ileri sürülmektedir. Bu görüşü savunanlara göre; de bilgi iletişim teknolojileri özellikle de internet kadınların küresel ölçekte ağlar kurarak toplumsal değişimi gerçekleştirmeleri için yeni fırsat ve olanaklar sunmaktadır (Aktaş ve Bulduk; 2018).

Fakat bu öngörü ve ön kabullere karşın veriler çok daha karmaşık ve paradoksal bir görüntü sunmaktadır. Konuyla ilgili araştırmalar ve veriler bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin paradoksal bir şekilde erkeklerin ekonomik, sosyal ve kültürel hayattaki etkisini güçlendirdiğini ve/veya pekiştirdiğini göstermektedir. Ayrıca bilgi iletişim teknolojileri, internet ve bilgi; farklı ülkeler, farklı toplumsal kesimler ve bireyler için aynı fırsat ve avantajları sunmadığı gibi, aksine bunlar arasındaki birçok eşitsizliği derinleştirmiş, hatta beraberinde bazı yeni eşitsizlikler de getirerek ciddi toplumsal farklılıklar, avantajlar ve dezavantajlar da ortaya çıkarmıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler ve gelişmemiş ülkeler arası farklılıkların yanı sıra toplumsal cinsiyet, kırsal ve kentsel, farklı yaş grupları ve farklı gelir grupları gibi birçok alanda büyük eşitsizlikler bulunmaktadır. "Dijital cinsiyet ayrımı" biçiminde ele alınan bilgiye sahip olanlarla olmayanlar arasındaki eşitsizlikler; bazı ülkelerde azalırken bazı ülkelerde daha da artmıştır. Bu durum bilgi ve bilgi iletişim teknolojilerine sahip olanlarla olmayanlar biçimindeki toplumsal

¹ Bkz: Bahdi, R., (2000). Analyzing women's use of the Internet through the rights debate. Chicago-Kent Law Review, Vol. 75, No. 3: 869-897.

bölünmeyi de gün geçtikçe daha da belirginleşmektedir. Bu eşitsizliklerden en çok etkilenen kesimlerden biri de kadınlardır.

Diğer yandan BİT'lerin pazar ve kullanımının hızla büyümesi ile birlikte konuyla ilgili araştırmalar artmasına rağmen özellikle "teknoloji ve kadın" ile ilgili çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Mevcut çalışmaların çok büyük kısmının daha ziyade kar pazar ve buna bağlı olarak ürün geliştirilmesine odaklı olduğu görülmektedir. BİT'lerin kullanım alanları ve kadının toplumsal ve ekonomik hayata katılımı ile ilgili olarak yapılan çalışmalar ise kadınların BİT'ler kullanımının bilgi toplumu ve sürdürülebilir dengeli kalkınma için önemli olduğunu göstermektedir (www.yeniekonomi.com). Ayrıca kadınların BİT'lerin tasarımı, üretimi, kullanımı, kontrolü ve BİT'lerin kadınların yaşamındaki etkileri ile ilgili çarpıcı veriler bulunmaktadır.

Diğer yandan yukarıdaki verilerden de görülebileceği gibi BİT'ler gün geçtikçe hızla daha büyük kesimlere ulaşmakta pazar ve etkileri hızla katlanmaktadır. Özellikle de gelişmiş ülkelerde bu yayılma büyük bir hızla ilerlemektedir. Ancak tüm dünyadaki bilgisayar, akıllı telefon kullanımı ve internete bağlanma oranlarına bakıldığında erkeklerin kadınlara göre çok daha yüksek oranda bu teknolojilere sahip olduğu ve internete bağlandığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütlerin aradaki farkı kapatma yönündeki programları ve benzeri uluslararası çabalara rağmen, dünya genelinde internet kullanımında erkekler ile kadınlar arasındaki fark 2013'te % 11 iken, 2016'da bu fark % 12'ye yükseldi. 2017 yılındaki veriler ve tahminler dünyadaki az gelişmiş ülkelerde bu oranın % 31'e ulaştığını göstermektedir. Afrika'da ise bu farkın % 23 oranında olduğu tahmin edilmektedir (UNESCO, 2017).

2015 yılında dünya nüfusunun % 95'inin mobil veya cep telefonlarına erişim olanağı bulunmaktaydı. Ancak dünya nüfusunun % 40'ı internete bağlanmaktaydı. Ancak aynı yıl için internete bağlanan ve bilişim teknolojileri kullanan kadın ve erkek oranına baktığımızda aralarında önemli bir fark olduğu görülmektedir. Dünya ölçeğinde 2015 yılında erkeklerin % 46'sı internete bağlanırken kadınların % 41'i internete bağlanmaktaydı. Bu fark gelişmekte olan ülkelerde daha büyüktü. İnternete bağlanan kadınların oranı erkeklere göre % 15,4 daha azdır. Gelişmiş ülkelerde ise erkeklerin oranı % 5,4 oranında kadınlardan daha fazlaydı (ITU, 2015). Örneğin Senegal'de 2011'de erkeklerin % 81,4'ü kadınların % 75,3'ü cep telefonuna erişim olanağına sahipti. Bilgisayar ve internete erişim konusuna baktığımızda erkeklerde % 24,8 olan bilgisayar ve internete erişim oranı kadınlarda % 15,6 idi. (<https://www.wikigender.org/fr/wiki/les-femmes-et-les-nouvelles-technologies/>).

International Telecommunication Union'ın (ITU) 91 ülke ekonomisi ayrıştırılmış verileri de BİT'lere ulaşım konusunda 2017'de 2013'e kıyasla daha geniş bir küresel cinsiyet uçurumu yaşandığını göstermektedir. Genel olarak bazı ülkelerde 2013'ten bu yana çoğu bölgede cinsiyet açığı daralmışken, Afrika'da ise genişlemiştir. 2017'de genel internet bağlantısı oranı erkekler için % 50,9, kadınlarda % 44,9'du. Buna ek olarak, internet kullanan erkeklerin oranı, ülkelerin üçte ikisinde kadınlardan biraz daha fazladır. Ancak ABD'de kadınların oranı erkeklerin toplamından daha yüksektir (ITU, 2017).

Bilgi toplumu verilerini kapsamlı bir şekilde toplayan Eurostat'ın BİT'lerin kullanımı ile ilgili cinsiyete göre ayrıştırılmış hane halkları ve bireyler tarafından BİT'lerin kullanımı ile ilgili göstergeleri de çarpıcı sonuçlar ortaya koymaktadır. Buna göre; 2013'te 16-74 yaş grubundaki kadınların % 70'i evde internet erişimine sahipken erkeklerde bu oran % 74'tü. İşyerinde kadınların % 29 internet erişimine sahipken erkeklerin % 35'i internet erişimine sahipti. İnternete girmek için dizüstü bilgisayar, notebook veya tablet bilgisayar kullanan kadınların oranı % 21 iken, erkeklerde bu oran % 27 idi. Yine internet erişimine sahip bir cep telefonu olan kadınların oranı % 32 iken erkeklerde bu oran % 39 olarak kaydedildi (EIGE, 2016).

Dahası, çalışmalar, daha düşük gelir, dijital beceriler ya da ilgi alanlarına bağlı olarak, internet erişiminin yine hane halkı bazında kadınlarda daha az olduğunu göstermektedir. Düzenli internet kullanımı açısından, 2013 yılında internetin haftalık veya günlük gibi sıklıkla kullanımı erkeklerde

% 74 iken bu oran kadınlarda % 69 olarak belirlendi. Yine 16-74 yaş grubundaki kadınların % 59'u her gün interneti kullanırken erkeklerde bu oran % 65'ti. Ayrıca 2010 ve 2014 yılları arasında, interneti kullanan 16-74 yaş grubundaki kadınların yüzdesi, cinsiyet farkını daraltmak için iyi bir gösterge olarak, % 13 oranında artarken erkeklerde bu artış oranı % 9 oldu (Avrupa Parlamentosu, 2018).

Çalışmalar genel olarak erkekler ve kadınlar arasında interneti kullanım amaçları ve alanları konusunda da farklılıklar olduğunu göstermektedir. Yapılan araştırmalar genel olarak erkeklerin interneti sosyal etkileşim ve ilişkilerin sürdürülmesi için daha fazla kullandıklarını göstermektedir. Ayrıca erkeklerin finansal bilgi edinme ya da haberleri okuma gibi daha hedef odaklı faaliyetler için BİT'leri kullanma eğilimlerinin de daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Kadınların ise e-posta gibi metin tabanlı iletişim alanında interneti erkeklerden daha fazla oranla kullandıkları saptanmıştır. Yine kadın ve erkek çevrimiçi uygulamaları da toplumsal cinsiyet farklılıkları nedeniyle farklılıklar göstermektedir. Kadınların daha rekabetçi bir şekilde, ancak daha çok işbirliği içinde konuşma eğiliminde oldukları görülmektedir (Kimbrough vd., (2013).

Avrupa Birliği'ne üye 28 ülkede 18-74 yaşları ile ilgili veriler internet kullanımındaki dijital cinsiyet ayrımı konusunda şu bilgileri vermektedir: 2013 yılı verilerine göre internet kullanıcıları arasında; kadınların % 18'i yazılım içeriği indirmek için internet kullanırken, bu oran erkeklerde % 33'tü. 2104 verilerine göre de kadınların % 35'i radyo/TV programlarını çevrimiçi dinlemek/izlemek için internet kullanırken, bu oran erkeklerde % 41 olarak kaydedildi. Yine 2014 verilerine göre kadınların % 42'si bankacılık için internet kullanırken bu oran erkeklerde % 47 olarak kaydedildi. Kadınların % 17'si mal satmak için interneti kullanırken, bu oran erkeklerde % 22 olarak kaydedildi. Kadınların % 13'ü internette alışveriş yapmak için internet kullanırken erkeklerde bu oran % 20 oldu (Avrupa Parlamentosu, 2018).

Ayrıca kadınlar ve kızlar dramatik bir şekilde cep telefonlarını, bilgiye erişmek, anlamak, kullanmak ve paylaşmak yerine daha çok arama ve mesajlaşma için kullanmaktadır. Cep telefonu kullanımı bazı ülkelerde en fazla sayıda kullanıcıyı içeren kadınların yanı sıra Afrika'da dramatik bir artış göstermiştir. Güney Afrika'daki alım-satım işi yapan kadınlar cep telefonlarını ağırlıklı olarak iletişim ve işlerini yürütmek için kullanırken hiç biri işleri ile alakalı bilgileri araştırmak için kullanmamıştır (Jiyane ve Mostert, 2010). Az gelişmiş ülkelerdeki kız öğrenciler ağırlıklı olarak cep telefonu kullanıcılarıdır, ancak az sayıda kişi eğitimle ilgili bilgilere erişmek için bunları kullanmaktadır.

Genel olarak BİT'ler, özellikle de bilgisayar ve internet kullanımında erkekler ile kadınlar arasında ciddi eşitsizliklerin olduğu görülmektedir. Bu eşitsizlikler ülkelerin gelişmişlik durumu, eğitim öğretim ve yaşam standartlarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bütün ülkelerde aynı olmamakla birlikte genel olarak BİT'lerin kullanımındaki eşitsizlikler ülkelerin ekonomik durumu, eğitim öğretim durumu ve yaşam standartları geliştikçe azalmaktadır. Ayrıca bu eşitsizlikler genel olarak zaman zaman azalırken bazen artış da gösterebilmektedir. BİT'lerle ilgili esas büyük eşitsizlik ise özellikle BİT'lerin tasarımı, üretimi ve kontrolü gibi çok daha fazla teknik bilgi ve uzmanlık gerektiren alanlarda çok görülmektedir (Daffé ve Diallo, 2011).

Çalışmalar genel olarak kadınların bu teknolojilere daha az erişime sahip olduklarının yanısıra aynı zamanda ve özellikle bunların üretim ve tasarımında daha az yer aldıklarını göstermektedir. Yine BİT'ler üzerindeki kontrol konusunda kadınlar erkeklerle göre çok daha söz sahibidirler. Kadınların ve erkeklerin BİT'lere erişimi, bunların kullanımı ve kontrolü konusundaki bu farklılıklar genellikle "dijital cinsiyet ayrımı" olarak adlandırılmaktadır. (<https://www.wikigender.org/fr/wiki/les-femmes-et-les-nouvelles-technologies/>).

4. BİTLER VE İSTİHDAM

Kadınların özellikle nitelikli işlerde istihdamı ve aldıkları ücretler ile ilgili ciddi sorunlar olduğu bilinmektedir. Bir kere dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınlar dünya çapındaki çalışma saatlerinin üçte ikisini karşılarken, buna karşın dünyadaki gelirin ancak onda birini alabilmektedirler.

Yine kadınlar dünyadaki bütün mülklerin sadece % 1'ine sahiptirler. Kadınlar dünyadaki fakirlerin % 70'ni oluşturmaktadırlar (Heywood, 2016: 507). Sadece bu rakamlar bile kadınların erkeklere oranla ne denli dezavantajlı konumda olduklarını çarpıcı bir şekilde göstermektedir.

Bilgi iletişim teknolojilerinde istihdam edilen kadın ve erkek oranlarına bakıldığında erkeklerin kadınlardan çok fazla olduğu görülmektedir. Burada kadınlar aleyhine büyük farklar olduğunun tespit edilmesi nedeniyle bu durum 2005 yılından beri uluslararası bir sorun olarak tespit edilmiş ve bir takım önlemler için çalışmalar başlatılmıştır. Bu yüzden Birleşmiş Milletler ve bağlı kuruluşlar dünyada BİT'lerin üretim ve tüketiminde kadın erkek eşitliğinin sağlanması veya en azından aradaki farkın minimize edilmesi için bazı çalışmalar yürütmektedir. Özellikle bu konuda verilerin toplanması ve farkındalığın artırılması konusunda çalışma yapan uluslararası sivil toplum örgütleri ile ABD, Kanada, İsveç ve İngiltere gibi bazı gelişmiş ülkelerde bu konuda bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu ve benzeri çalışmalar sonucunda özellikle 2010 yılından bu yana BİT'lerin üretim ve tüketimi ile ilgili yapılan araştırmalar neticesinde konuyla ilgili araştırma ve makalelerde bir artış gözlenmiştir. Ancak araştırmalar ve çalışmaların da kadınların aleyhine olan sonuçları çok fazla değiştirmedikleri görülmektedir. BİT'lerde kadın istihdamı oranı genel olarak hala erkeklerin yaklaşık olarak yarısı düzeyinde seyretmektedir. Örneğin; Deloitte Global'ın verilerine göre 2015 ve 2016 yıllarında gelişmiş ülkelerde bilgi iletişim teknolojilerinde çalışan kadınların oranı % 25'in altındaydı (Deloitte Global, 2016).

İngiltere'de 2014 yılında BİT firmaları arasında yapılan bir araştırmaya göre; BİT çalışanlarını işe alan tüm şirketlerin yarısı, bu alanda işe başvuranların yalnızca yirmide birinin kadın olduğunu belirtmiştir. Dahası, çeşitli ülkelerden yapılan çeşitli araştırmalar, hem erkeklerin hem de kadınların, eşit derecede nitelikli bir BİT işi için bir erkeği işe alma olasılıklarının kadını işe alma olasılığından iki kat daha fazla olduğunu göstermiştir. Bu durum işe almada bilinçsiz cinsiyetçi eğilimler olduğunu göstermektedir. Yine İngiltere'de yapılan bir ankette, BİT'lerde çalışan kadınların ancak % 37'sinin terfi edebildiklerini göstermektedir (Deloitte Global, 2016).

ABD'de BİT'lerde çalışanların sadece dörtte birinin kariyerlerini devam ettirdikleri görülmektedir. Hindistan'da bu oran % 45'dir. Yine ABD'de 2014 yılında yapılan bir araştırma BİT'lerde çalışan kadınların ilk yılda işlerinden ayrılma oranının erkeklere göre % 45 oranında daha fazla olduğunu göstermiştir. Bu çalışma kadınların BİT'ler alandaki işlerini birinci yıldan sonra devam ettirmeleri ile ilgili sorunlar olduğunu göstermektedir. İşe almada olduğu gibi, işi devam ettirmede ve ödüllendirilme de cinsiyetçi tercihler olduğu görülmektedir. Bütün veriler kadınların işe alınma, işini sürdürme ve terfi etme konularında erkeklere göre daha az şanslı olduğunu göstermektedir. Ayrıca kadınların çocuk sahibi olmak istemesi ve/veya çocuk bakımından sorumlu görülmesi gibi nedenlerin de bu alanlarda sorun yaşamalarında etkili olduğu düşünülmektedir (Deloitte Global, 2016).

5. KADINLARIN BİT'LERE ERİŞİMİ ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Günümüzde kadınların ve kızların BİT'ler ve bilgiye erişimi önünde ciddi engeller bulunmaktadır. Oysa bütün kadınların, BİT'lerin kullanımı, bilgi, beceri ve özgüven gibi konularda eksik olduklarını söylemek mümkün değildir. Dahası, bazı kadınların bu konuda erkeklerden bile daha iyi olduğu ve teknoloji kullanımında daha rahat oldukları da bilinmektedir. Bu farklılıkların analiz edilmesi büyük önem taşımaktadır. Ancak genel olarak BİT'lere erişim ve kullanım konusunda kadınları alıkoyan çeşitli engeller nedeniyle, kadınların erkeklere göre daha dezavantajlı durumda oldukları bilinmektedir. Özellikle son yıllarda dünya çapında kadınlar ve kızların, BİT'lere erişim ve bilgiye ulaşım konusunda önemli ilerlemeler kaydettiği çalışmalara yansımaktadır. Buna karşın hala kadınların BİT'lere ve bilgiye erişimini ve bunları etkili kullanımlarını engelleyen çok çeşitli engellerin olduğu bilinmektedir. Kültürden kültüre değişkenlik gösteren bu engellerin sayısı bir çırpıda sayılamayacak kadar çoktur. Geniş bir yelpazeye yayılan bu engellerin bazıları sosyo-kültürel bazıları ise ekonomik temelli engellerdir.

5.1. Sosyo-kültürel Engeller

Kadınların bilgiye ulaşması önündeki en yaygın engeller, daha çok az gelişmiş ülkelerde görülmektedir, ancak buralarla sınırlı değil. Bu sorunların bazıları sosyal ve kültürel sorunlardır. Genellikle örf, adet ve geleneklerden kaynaklanan bu engeller, kızların ve kadınların bilgiye erişimini ve kullanımını kısıtlamaktadır. Kadına yönelik fiziksel şiddet ve teknolojiyi kullanma haklarının engellenmesi, bilgi arayışındaki kadınların evlerini izinsiz terk etmelerinin yaygınlığı, ailelerin daha çok erkek çocuklarının eğitime önem vermesi ve BİT'nin kullanımında erkek çocuklarına ayrıcalık tanınması ve buna benzer birçok neden, ailede olduğu gibi toplum düzeyinde de yer almaktadır. Kızların ve kadınların bilgiye erişimini etkileyen ataerkil yapıdan kaynaklanan engelleri arasında kadınların bilgi arayışı için evden ayrılırken, erkeklerin iznine ihtiyacının olması yer almaktadır.

Örneğin Neuman (2016), Bangladeş ve Liberya'daki erkeklerin aynı inancı paylaştığını ve buradaki kadınların bilgi arayışında hem ailelerinden hem de yetkililerden korktuğunu belirtmektedir. Ayrıca kamu kurumlarındaki yetkililerin bilgi arayan kadınları korkuttukları da sorunların bir parçası olduğu belirtilmektedir. Burada okuma-yazma kurslarına katılan kadınlar bile kontrol ediliyor. Bazı erkekler kadınların toplantılara veya seminerlere gittiğine inanmıyor onların farklı yerlere gittiklerini düşünüyorlar.

5.2. Cinsiyetçi Önyargılar ve Güvensizlik

Kadınların BİT'leri kullanmasına karşı önyargılar oldukça fazla ve çeşitlidir. Bir kere genç kızları ve kadınları bilim ve teknoloji alanındaki çalışmalara çekme konusunda önemli sorunlar bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet ve bilgi iletişim teknolojileri arasındaki ilişki ile ilgili yapılan araştırmalar; kadınların BİT'ler ile olan ilişkilerini sık sık 'sorunlu' olarak tanımladıklarını bulgulamaktadır (Shade, 1998). Örneğin, birçok yerde kızlara bilgisayarların kızlar için pek uygun aletler olmadığı izlenimi verilirken, olumsuz okul deneyimleri, kız öğrencilerin cesaretlerinin kırılıp bilgisayarlara ilgi duymalarını engelleyebilmektedir. Çok sayıda çalışma bu gibi nedenlerin, kadınların BİT'leri kullanma konusunda kendilerini güvensiz ve isteksiz hissetmelerine neden olduğunu göstermektedir. Örneğin Ford ve Miller'in, 1996'da üniversite öğrencileri ile ilgili yaptıkları bir çalışmadan elde ettikleri bulgulara göre; erkekler "internette gezinmek"ten zevk alırken, kızlar "internet ile ilişkilerinde nispeten hayal kırıklığına uğradıklarını belirttikler. Yine kızlar genellikle "kendilerince etkili bir yol bulamayacaklarını hissettiklerini" belirtmişlerdir (Ford ve Miller, 1996). Bu çalışmalar eski olsa da, teknoloji kullanımında güvensizlik ve isteksizlik durumları kadınlar için hala ciddi bir problem olarak devam etmektedir.

Yine özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde, bilgi işlem, elektronik ve bunlarla ilgili mühendislikler ve hatta yer yer matematik ve fizik gibi bilimlerin kadınlara göre olmadığı ile ilgili ön yargılar bulunmakta ve kadınların bu alanlarda çok az oldukları gözlenmektedir. "Kızların ve kadınların bilimsel olarak düşünemedikleri ya da çalışmadıkları ve bilimin kızlar için çok mekanik ve teknik konular olduğu" gibi kadın öğrencilerin cesaretini kırıcı alışagelmış yanlış görüşler veya inançlar hala birçok ülkede devam etmektedir. Kızlar sıklıkla yükseköğrenim arayışından çok herhangi bir iş edinmeleri veya evlenmeleri yönünde cesaretlendirilmektedirler. Bu tür cinsiyetçi önyargılar kız öğrencilerin bilgiye erişiminin yolunu tıkamaktadır (Goulding ve Spacey, 2002).

5.3 Kontrol ve Şiddet

Araştırmalar son yıllarda, kadınların cep telefonu kullanımının bir sonucu olarak kadınlara yönelik şiddetin arttığını göstermektedir. Afrika'da BİT'lerle ilgili yapılan bir araştırmada kadın katılımcılar, eşlerinin telefonlarını kontrol ettiklerini ve/veya sınırladıklarını belirtmişlerdir. Erkeklerin, eşlerini veya kız arkadaşlarını, kendi cep telefonlarına sahip olduklarında veya kullandıklarında, erkeklerle ilgili arama kayıtlarını gördüklerinde ya da cep telefonlarına cevap verdiklerinde şüphelenmeleri ve kıskanmaları aile içi şiddet ile sonuçlanmıştır (Wakunuma, 2007; Gillwald, 2008). Ayrıca kadın ve erkeklerin farklı çevrimiçi iletişim tarzlarını ve sataşma fenomenlerini inceleyen Herring (1994) bir çalışmada, erkeklerin sataşmayı akademik hayatın sıradan bir özelliği olarak kabul ettiğini,

kadınların ise hoşnutsuzlukla tepki verdiklerini belirtmektedir. Kadınların, “nezaket ihlalleri” dolayısıyla üzüldüklerini belirten Herring; bu nedenle kadınların onları strese sokan tartışma forumları ve haber grupları gibi internet servislerinin kullanımından kaçındıklarını belirtmektedir (Goulding ve Spacey, 2002).

Diğer yandan sataşmalar üzücü ve rahatsız edici olsa da kadın internet kullanıcılarının karşılaşabileceği tek sindirilme şekli değildir. İnternet sohbet odalarında ve mail aracılığıyla tacizler çok yaygındır. Genel olarak kadınları rahatsız eden internetteki pornografi miktarı da dikkat çekmektedir. Bu ve benzeri yayınlar da sıklıkla kadınların çevrimiçi olmasının önünde engelleyici bir faktör olarak anılmaktadır. Bir kullanıcı anketinde, erkeklerin % 3’üne oranla kadınların yaklaşık % 10’u internet ile ilgili en büyük endişelerinin pornografi olduğunu söylemişlerdir. Çünkü erkek tekelleşmesi de dâhil erkeklere yönelik kültür ve tartışma forumlarındaki, bülten sayfalarındaki davranışları ve kadına yönelik tacizler nedeniyle kadınlar interneti kullanmaktan vazgeçebilmektedirler. Yine erkeklerin siber âlemi yönettikleri ve yayınlar için nelerin uygun olduğuna da kendilerinin karar verdiklerini belirten Sutton (1996) da erkeklerin sataşmayı da kabul edilebilir bir davranış olarak kabul ettiklerini ileri belirtmektedir (Goulding ve Spacey, 2002).

5.4. Zaman ve Para

Kadınların BİT’lere erişimini engelleyen önemli nedenlerden biri de para ve zamandır. Örneğin Resnick’e (1995) göre; “kadınların internete erişimi önündeki en büyük engeller para ve zamandır”. Çünkü en basitinden bilgi iletişim ve çevirim içi olma olanaklarının bulunduğu internet kafe ve buna benzer yerleri kullanmanın bir maliyeti vardır. Kadınlar ise bu tür yerleri kullanmak konusunda erkekler kadar cömert olamıyorlar. Çünkü sınırlı gelirlerinin yanı sıra bundan daha önemli öncelikleri bulunmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde bu sorunlar son derece belirleyici olabilmektedir. Kadınların hem sosyal hem de finansal hareketliliği erkeklere göre çok daha sınırlıdır. Kadınların çoklu rolleri ve ev içi görevleri, onlara kamusal erişim tesislerinden yararlanmaları için yeterince zaman bırakmamaktadır. Üstelik bilgi merkezleri ya da siber kafeler çoğunlukla kadınların kendilerini rahat hissetmeyecekleri yerlerde ve daha çok kadınların gidip eve güvenli dönemeyecekleri saatlerde açıktır.

Ayrıca kadınlar bir yandan ailenin gıda ihtiyacı, eğitim, çocuk bakımı, diğer yandan kıyafet ve bakım gibi ihtiyaçlara harcayabilecekleri kaynaklarını bilgi için kullanmakta tereddüt etmektedirler. Yoksulluk içinde yaşayanların büyük bir kısmı, gelişmemiş ülkelerdeki pek çok kadın bilgiye erişmek için ulaşımda, kamusal bilgi ücretlerinde, fotokopide, kitaplarda ve cep telefonu maliyetleri konusunda ekonomik sorunlar yaşamaktadır. Genel olarak kadınlar erkeklerden daha az radyolara ve televizyonlara, cep telefonlarına ya da bilgisayarlara sahiptirler. Ayrıca kadınlar evlerinde BİT’lere sahip olmaları durumunda bile yine erkeklerden daha az erişebiliyorlar. Erkekler bu araçları çok daha kolay monopolize edebiliyor.

Diğer yandan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde bir yandan kazanılan ücretlerin düşük olması buna karşın internet bağlantısının ise pahalı olması kadınların bu sorunlarını daha da ağırlaştırmaktadır. Ayrıca telefon hatları ve elektrik akımındaki yetersizlikler gibi çeşitli engellerin olduğunu da hatırlamak gerekmektedir. Özellikle bu tür ülkelerde erişim yetersizliği ve erişimde eşitsizlik ciddi bir sorundur. Bir kadının evinde veya elinde bilgisayara erişimi olsa bile, çevrimiçi olma süresinin yetersizliği onu kullanmasına engel olabilmektedir. Evli veya sevgilisi ile yaşayan kadınlar hala çift vardiyalı veya düşük ücretli işlerde çalışmakta ve aile içi yükümlülüklerini yerine getirmekle uğraşmaktalar. Son yıllarda yapılan tüm anketler, kadınların tam zamanlı ücretli işlerde çalışırken bile hala hane halkı bakımından ve ev işlerinin büyük bir kısmından sorumlu olmaya devam ettiklerini göstermektedir. Ayrıca kadınlar kendi istekleriyle veya kendi isteklerinin dışında genel olarak erkeklere göre bilgi ve internete harcayacak daha az boş zamana sahipler. Diğer yandan Spender (1995), kadınların interneti, erkekler gibi bir eğlence aracı olarak görmediklerini ileri de sürmektedir. Bu iddia, kadınların bilgisayarları ve bilgisayar uygulamalarını bir boş zaman aktivitesi

olarak değil de daha farklı bir araç biçiminde algılayarak kullandığını ileri süren araştırmacılar tarafından desteklenmektedir (Goulding ve Spacey, 2002).

5.5 Eğitimdeki Eşitsizlik

Dünya genelinde eğitimdeki eşitsizlik açık bir şekilde kadınların ve kız çocuklarının BİT'lere ve bilgiye erişimine de yansımaktadır. Dünyada yetişkin kadınlarda okuryazarlık oranı ortalaması % 65 olarak kayıtlarda yer almaktadır. Ayrıca hala yaklaşık 500 milyon kadın da okuma yazma bilmiyor. Özellikle Doğu ve Batı Asya'da okuma yazma bilmeyen nüfusun dörtte üçünü kadınlar oluşturmaktadır. Bu eşitsizlik doğal olarak BİT'lerin kullanımı ve bilgiye ulaşımına da yansımaktadır (Bölükbaş ve Yıldız, 2015).

Okuma yazma oranındaki eşitsizlik bilgi iletişim teknolojilerine erişimde ve bu alanda kadınların dijital becerilerini geliştirmeleri konusunda açıkça dezavantajlı bir ortam ve eşitsiz bir oran sunmaktadır. Ancak bu konuda kadın erkek arasındaki eşitsizlikler bununla da sınırlı kalmıyor. Kadınların küçük yaşlardan itibaren bilim ve teknoloji konusunda cesaretsizlendirilmesi buna karşın erkeklerin cesaretlendirilmesi her ikisinin geleceğini ciddi biçimde etkilemektedir. Araştırmalar BİT'lerle ilgili çalışma alanlarında, özellikle de bilgisayar, bilişim ve bunlarla ilgili alanlarda ve bunların öğreniminde cinsiyet çeşitliliği bağlamında ciddi sorunlar yaşandığını göstermektedir. Örneğin, 2013 yılında ABD üniversitelerinde bilgisayar bilimi mezunlarının sadece % 18'i kadındı. Oysa 1985'te bu oran % 37 idi. Yine ABD'de, 2013 yılında Bilgisayar Bilimleri için Gelişmiş Yerleştirme Sınavına giren öğrencilerin sadece % 18'i kadındı. İngiltere'de yapılan araştırmalar 2012 yılında kızların sadece % 17'sinin okulda kodlama yapan herhangi bir bilgisayar öğrenmiş olduğunu göstermektedir. Oysa okulda kodlama yapan herhangi bir bilgisayar öğrenmiş olan erkek çocukların oranı % 33'tü. Yani kızların oranı erkeklerin oranının hemen hemen yarısı kadardı. Kızların genellikle ilkokulda fen ve matematik derslerinden uzaklaştıklarını iddia eden uzmanlar ebeveynlerin okul çağından daha genç yaşlardan itibaren kızları bilim ve teknolojiye ilgi duymaya teşvik etmelerinin gerekliliğini belirtiyorlar (TMT, 2016).

Ön yargı ve kültürel faktörlerden kaynaklanan tekno-fobi içeren bir dizi nedenden ötürü, kadınların dijital becerilerini geliştirme oranı erkeklere göre daha düşük kalmıştır. The Web Foundation'ın araştırmasına göre; internet kullanımında beceri eksikliği kadınlar için erkeklerden 1,6 kat daha çok engel teşkil etmektedir (World Wide Web Foundation, 2015). Bu sonuçlar genellikle kabul edilmesine karşın bunların belgelenmesi de zordur. Toplanması çok zor olan dijital becerilere ilişkin cinsiyete dayalı bilgiler, -daha gelişmiş ülkeler ve ekonomiler hariç- uluslararası standart istatistiklerinden büyük oranda yoksundur (Hafkin, 2017). Bu yüzden bu konuda ciddi araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

5.6 Dilden Kaynaklanan Engeller

Kadın ve erkekler arasındaki okuma yazma farkı BİT'lere erişim ve onları kullanma bakımından kadınları erkeklere göre dezavantajlı konuma itmektedir. Ancak kadınların dil ile ilgili yaşadığı tek sorun da okuma yazma bilme ile ilgili değil. Özellikle az gelişmiş ülkelerde okuma yazma bilen kadınlar da BİT'lerde kullanılan dil ve içerik konusunda sorun yaşamaktadır. İnternette yaygın olarak kullanılan dillerin İngilizce, Çince, İspanyolca, Arapça ve Portekizce gibi diller olması bu dilleri bilmeyenler açısından sorun oluşturmaktadır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bu dillerden birini bilmeyen milyonlarca kadın bulunmaktadır. Diğer dillerde okuyan ve konuşan kadınların ihtiyaç duyduğu ilgili konularda ise yaygın olarak kullanılan dillere göre çok az uygun bilgi, içerik ve materyal bulunmaktadır.

Bu alandaki bir diğer sorun ise alfabe ve karakterlerin görünüşü ile ilgilidir. Latin alfabesi ile yazılmayan dillerde okuma yazma bildiği halde Latin alfabesi ile okuma yazma bilmeyenler için de BİT'lere ve bilgiye erişmek çok daha zordur. Bu problemlerin hepsi, kızların ve kadınların bilgiye erişimi için ciddi dezavantajlar oluşturmaktadır. Dil ve içerikle ilgili sorunların giderilmesi konusunda çabalar sürmesine rağmen hala bu konudaki sorunlar devam etmektedir.

6. ENGELLERLE MÜCADELE İÇİN ÖNERİLER

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve bilgiye erişim arasındaki ilişki, kendilerini bir geribildirim döngüsünde pekiştiren karmaşık bir olaylar zinciridir. Bilgi edinme hakkı, bilgiye erişim ve bilginin etkin bir şekilde kullanılması, kadınların güçlenmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği yakından ilişkilidir. Kadınların bilgi ve eğitime eşit şekilde erişebilmelerini sağlamak için kadınların güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması gerekmektedir. Aynı zamanda, bilgiye ve eğitime erişim, kadınların güçlendirilmesini ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada, sosyal ve kültürel engelleri azaltmada etkili bir güçtür. Kadınların bilgi ve eğitim kaynaklarına erişiminin artması, toplumsal normların ve klişelerin cinsiyet eşitliği içinde değişmesinde yapıcı etkiye sahip olabilir (Seguino, 2007).

“Bilgi toplumunun temelini oluşturan eğitim, günümüzde yeni bir yer, güç ve değer kazanmıştır. İçinde yaşamakta olduğumuz bilgi toplumu ve yüksek teknoloji çağında, bir toplumun insanların sahip olduğu eğitimin niteliği, o ülkenin gelişmişlik düzeyini belirleyen kriterlerden birisi olmuştur. Bunun için bilgi ve eğitim; kalkınmanın, gelişmenin ve saygınlığın en etkili aracı olarak görülmektedir. Günümüzde yetiştirilen bireylerin bilgiye ulaşma, bilgiyi düzenleme, bilgiyi değerlendirme, bilgiyi sunma ve iletişim kurma becerilerini kazanması gerekir” (Aydın ve Çam 2016).

Kızların ve kadınların daha fazla bilgi edinmesi ve daha iyi bir eğitime sahip olmaları hem onların çok daha başarılı olmalarını sağlayacak hem de sosyo-kültürel engellerin yıkılmasına katkı sağlayacaktır. Nitekim Cinsiyet Eşitliği İndeks’inde de görüldüğü gibi kadın internet kullanıcı sayısının erkek kullanıcı sayısından daha fazla olduğu çok az sayıdaki ülkelerin dünyayı yöneten ülkeler olması dikkat çekicidir (ITU, 2016).

6.1 Kütüphanelerin Geliştirilmesi

Araştırmalar, kütüphanelerin kızlara ve kadınlara ulaşmada diğer bilgi erişim kaynaklarından daha başarılı olabileceğini göstermektedir. Daha az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerdeki kütüphaneler, kadınlara tele-çalışanlar ve siber kafelerden daha fazla hizmet vermektedir. Genel olarak kütüphaneler, kullanıcıların toplumsal cinsiyet dağılımında, diğer kamu erişim mekânlarından daha küçük farklılıklar göstermektedir (Gomez, 2012). Kütüphanelerin başarısındaki kilit unsur, kızlara ve kadınlara aktif olarak ulaşma açık olmaları ve onlara yardım etmeleri gibi nedenler biçiminde ifade edilmektedir (Hafkin, 2017).

Kütüphaneler, kızlar ve kadınlar arasında erişimi ve tanıtımı sağlamada diğer bilgi merkezlerine göre birçok avantaj sunmaktadır. Bilgi kaynaklarının zenginliğini koruyan kütüphaneler -kitaplar, süreli yayınlar, dergiler ve görsel-işitsel materyaller (CD’ler, DVD’ler, vb.)- aynı zamanda BİT’lere uygun çoklu erişim biçimlerini arttırmaktadır. Özellikle internete erişimin ücretsiz olduğu kütüphaneler; kitap, belge, dergi ve veritabanlarına kütüphane içerisinden ya da web siteleri üzerinden uzaktan erişebilme olanağı sunduğundan bu konuda büyük avantajlar sunmaktadır. Ayrıca kütüphaneler genel olarak diğer benzer mekânlarla karşılaştırıldığında daha güvenli ve güvenilir mekânlar olarak algılanırlar. Diğer yandan genel olarak eğitilmiş kadın personelin bulunabildiği bu mekânlarda kadınların erkeklerle etkileşime girmeden de diledikleri kaynaklara ulaşabilmelerinin bilinmesi (Jones, 2009) bu konulara özen gösteren kadınların ve kızların kendilerini daha rahat hissetmelerine olanak sunmaktadır. Ayrıca kütüphaneciler, bilgiye erişimde ve/veya BİT’lerin kullanılmasında çok az deneyime sahip olanlara rehberlik etmek için bulunmaz birer yardımcı olarak hizmet sunabilmektedirler. İnternet kafeler veya siber kafeler gibi mekânlar veya ortamlar daha çok kendi kentine yetmeyi gerektirdiğinden bu konuda yeterli bilgi ve deneyime sahip olmayan özellikle kadın kullanıcılar açısından dezavantajlar sunmaktadır.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan bazı ülkelerdeki kütüphanelerin bilgi girişimleri yoluyla kadınların eşitliği ve güçlendirilmesi için örnek bir iş yaptıklarını gösteren birçok örnek vardır. Sahip oldukları çeşitli materyaller ve erişim biçimleri ve sundukları hizmetlerin çoğunun ücretsiz olması nedeniyle

çok sayıda kız ve kadın gruplarına yönelik sosyal yardım çabaları dikkate değerdir. Az gelişmiş ülkelerdeki birçok kamu ve halk kütüphanesi, özellikle kızlar ve kadınlar için kapsamlı ve erişilebilir kütüphane ve bilgi hizmetleri sunmaktadır. Bu kütüphaneler, kadınların ve kızların, ailelerinin hayatlarını iyileştirmelerine, kendilerini güçlendirmelerine ve cinsiyet eşitliğini ilerletmelerine yardımcı olabilecek bilgi fırsatları sunmaktadır. Kadınlara, okuyabilecekleri, öğrenmeyi sürdürebilecekleri, bilgisayarlara ve internete erişebilecekleri, bilgi ve teknoloji konusunda eğitim alabilecekleri ve diğer kadınlarla konuşabilecekleri ve kendilerini rahat hissedebilecekleri yerler sunuyorlar. Ancak bu tür avantajlar sunan kütüphanelerin sayısının yeterince az olduğunu da belirtmekte yarar var. Ayrıca bu tür kütüphanelerin genellikle büyük şehirlerde veya sadece yerleşim yerlerindeki merkezlerde bulunmaları kadınlar ve kızların daha çok ihtiyaç duydukları yerden uzak olması da önemli bir dezavantajdır. Özellikle az gelişmiş ülkeler ve az gelişmiş kentsel alanlarda bu dezavantajlar daha belirgin olduğu da bilinmektedir.

Ancak bütün olumsuzluklara rağmen kütüphaneler kadınların bilgiye ulaşımı konusunda son derece uygun alanlar olarak dikkat çekmektedir. Bu yüzden var olan kütüphanelerin güçlendirilmesi ve yenilerinin inşa edilmesi kadınların bilgiye ulaşımı konusunda son derece önemlidir. Kadınlara ve kızlara yönelik sosyal yardımları, BİT'lere erişimi ve eleştirel düşünmek gibi eğitimleri içeren bilgi girişimlerine öncelik vermeleri de önemlidir. Diğer yandan bu kütüphanelerin açık tutulma saatlerinin de kadınların ve kızların uygun olduğu saatler düşünülerek de düzenlenmesi kadınların bu olanaklardan daha fazla yararlanmasına olanak sağlayacaktır.

Özellikle kadınlar için, kadınlar tarafından ve kadınların anlayabileceği formatlarda, bilhassa yerel dillerde yerel içerikte, kadınların ilgi ve alakalarına daha uygun içeriklerin oluşturulması ve bunların yaygınlaştırılması gerekmektedir. Kadınların seçme özgürlüğüne erişimine katkı sağlayacak ve yeteneklerinin geliştirilmesine olanak sağlayan içeriklerin güncel ve ilgi çekici şekilde düzenlenmesi önemlidir. Kadınların ilgisini çeken ve ihtiyaç duydukları birçok konudaki bilgi ve içeriğin yanı sıra kadınların kendi hakları hakkında bilgilendirilmesi ve geliştirilmesi ile içeriklerde önemlidir. Kütüphanelerde ve toplum merkezlerinde ve web tabanlı materyallerde bulunan yazılı ve görsel-işitsel materyaller, içeriklerinin yanısıra sunulma biçimleri de önemlidir.

Kütüphanelerin, özellikle okullarda kız çocuklarının eğitimini tamamlamak ve okuldan ayrılan ya da okula devam edemeyenlere eğitim sağlamak için, eğitim ve bilgi için cep telefonlarının kullanımına dâhil olması gerekmektedir. Cep telefonlarının, özellikle örgün eğitim ortamının dışında, öğrenme fırsatlarını önemli ölçüde genişletme potansiyeli vardır. Ancak daha az gelişmiş ülkelerdeki kızlar tarafından yaygın olarak edinilmesine rağmen, bugüne kadar bilgi arayışında çok az kullanılmıştır. Kütüphaneler, mobil eğitim ve bilgi materyallerinin kolayca erişilebilir olmasına ve kullanımlarını teşvik etmeye yardımcı olabilir.

6.2 Politika Kısıtlarının Aşılması

Günümüzde bilgi toplumunda yaşamsal bir öneme sahip olan bilginin büyük bir kısmı BİT'ler üzerinden sağlanmaktadır. Bilgi ve bilginin gelişimi ile BİT'ler; sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik sistemlerin dolayısıyla da toplumların geleceğini yakından ilgilendirmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerine sahip olmak ve bunları etkin biçimde kullanmak hem uluslara hem de bireylere önemli avantajlar sağlamaktadır. Buna karşın bu teknolojilerden yoksun olmak ise pek çok açıdan önemli dezavantajlar oluşturmaktadır (Akça ve Kaya, 2016). Bu yüzden bilgi politikası ve projelerinde toplumsal cinsiyet bilincinin olmaması, kızların ve kadınların bilgiye erişimini de kısıtlamaktadır. Ulusal politikaların cinsiyet analizi genelde çok yaygın olarak başvuru konular değil. BİT politikalarında görüldüğü kadarıyla politika yapımcılar çoğu zaman teknik sorunların toplumsal cinsiyet yönleri hakkında yeterince bilgi sahibi değiller. Diğer yandan kadın hakları savunucuları ise çoğu zaman BİT'lerle ilgili yeterli bilgiye sahip değiller ve daha da kötüsü bu konudaki sorunların farkında da değiller. BİT'lerde toplumsal cinsiyet sorunlarına dikkat edilmemesi, teknolojinin toplumsal cinsiyet açısından tarafsız olduğu yönündeki bilgi eksikliği veya dikkatsizlikten kaynaklanmaktadır. Bu nedenle insanlar teknoloji ihtiyacının karşılanmasının erkeklere ve kadınlara

eşit şekilde fayda sağlayacağını varsaymaktadır. Oysa yukarıda da belirtildiği gibi birçok çalışma ve araştırma bunun böyle olmadığını ve kadınların belirli toplumsal cinsiyet analizi ve çabaları olmadan BİT ve kalkınma projelerinden eşit olarak yararlanmadığını göstermiştir. Ayrıca az gelişmiş ülkelerin neredeyse tamamında, kadınların çoğunlukta yaşadıkları kırsal ve yoksul kentsel alanlarda bilgi ve iletişim altyapıları daha zayıf ve daha az sayıdadır (Hafkin, 2017).

Bilgi paylaşımı ve doğru BİT politikalarının geliştirilmesi kızlar ve kadınların BİT'lere ulaşımı önündeki engelleri kaldırmada büyük önem taşımaktadır. Toplumsal cinsiyet ile ilgili sorunların çözümü konusunda politikaların geliştirilmesi suretiyle kadınların ve kızların BİT'lerden etkin bir şekilde yararlanması sağlanabilir. Toplumsal cinsiyetin toplumsal cinsiyet analizi gereksinimi ile ele alınmasını sağlamak için bilgi politikalarının detaylandırılması, uygulanması ve değerlendirilmesi bu bakış açısı ile yapılmalıdır. Bilgi ve toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili, Birleşmiş Milletlerin küresel çapta verilerin toplanması ile ilgili yaptığı çalışmalar ciddi biçimde desteklenmelidir. UNDP İnsani Kalkınma Raporu'nun bir parçası olan Uluslararası Karşılaştırmalı Toplumsal Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi de dâhil olmak üzere gelişim endeksleri bu alana ciddi kaynak sağlamaktadır. Bu ve benzeri çalışmalar bir yandan veri sağlarken aynı zamanda bilgi toplumunda kadınları engelleyen veya teşvik eden çoklu faktörleri tanımlamaya ve ölçmeye çalışmaktadır.

6.3 Bilgi Okuryazarlığına Duyulan İhtiyaç

Kadın ve teknoloji konusuna paralel olarak özellikle kadınların sosyalleşmesi, toplumsal ve demokratik hayata katılmaları konusunda BİT'lerin yeni ve etkin bir araç olarak kullanılabilmesi önemlidir. (<http://www.yeniekonomi.com>). Bilgi iletişim teknolojileri ve bilgiye erişim ve etkili kullanımı için bilgi okuryazarlığının artması gerekmektedir. Bu konuda ciddi sıkıntılar bulunmaktadır. Bu konudaki kısıtlar sadece kadınları değil erkekleri de etkilemektedir. Ancak zorluklar genellikle kadınlar için daha büyüktür, çünkü geçmiş bilgi izolasyonları bu zorluklarla başa çıkmak için onları daha az donanımlı ve daha kırılğan yapmaktadır.

İnternetin yığınla bilgi veya doğru yanlış sunularla dolu olduğu günümüz bilgi toplumunda bilgiye ulaşma ve mevcut veriler arasından doğru bilgiyi ayıklayarak sağlıklı sonuçlara ulaşmak gerçekten ciddi çaba istemektedir. Dolayısıyla günümüzde bilgiye ulaşma konusunda yaşanan en büyük zorluklardan biri susturulmuş ve/veya gözden kaybedilmiş gerçekliklerin ortaya çıkarılması ve hedef kitlelere ulaştırılmasıdır. Özellikle alternatif görüntü, söylem ve yaklaşımların ve sahte haberlerin artması, tüm insanların daha yüksek düzeyde medya ve bilgi okuryazarlığına sahip olmasını gerektirmektedir. Çağımızda bilginin faydalı ve etkin kullanımı çok daha yüksek bir yetkinlik gerektirmektedir. Ancak medya ve bilgi okuryazarlığının gerçekleştirilmesi, az gelişmiş ülkelerdeki kadınlar arasında çok daha ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Daha fazla kadın medya ve bilgiye erişip onları doğru ve etkin bir şekilde kullanmayı öğrendikçe bu sorunun azalacağı aşikârdır.

Medya okuryazarlığı bir yandan öğrenmeyi sağlarken aynı zamanda eleştirel düşünme ve yorumlama kapasitelerinin geliştirilmesini de sağlar. Eleştirel düşünme ve yorumlama kapasitesi de beraberinde bilginin yanı sıra doğru sosyalleşme ve insan hakları ile ilgili alanların da gelişmesine katkı sağlar. Bilgi okuryazarlığı; kaynakları doğru ve etkin kullanma onlara hâkim olma, olgu ve alternatif olgular ile gerçek ve sahte haberleri birbirinden ayırma, dolandırıcılığı tanıma ve komplo teorilerini göz ardı etme yeteneği gibi becerileri içerir. Bu yüzden medya okuryazarlığı kadınların ve kızların bilgi toplumuna tam ve etkin katılımını güvenceye almak için özel bir önem taşımaktadır. Bu alanda eğitimin teşvik edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Kadınların internete erişimini ve kullanımını kolaylaştırmanın yanı sıra aynı zamanda etkin bir şekilde medya okuryazarlığı geliştirmek, daha az gelişmiş ülkelerdeki dijital cinsiyet farkını aşmanın en önemli adımı olarak kabul edilebilir. BİT'lerin kullanımında ITU'nun toplumsal cinsiyet eşitliği hedefine ulaşmak için, interneti kızlara ve kadınlara ulaştırmak ve özellikle tüm ülkelerde var olan üst düzey dijital beceri boşluğunu doldurmak için özellikle dikkat edilmesi gereken bir alan olarak dikkat çekmektedir.

7. SONUÇ

Yeni teknolojilerin ve uygulamalarının sürekli gelişimi, insan yaşamının kalitesini artırabilecek yeni fırsatlar sunmaktadır. Sürdürülebilir bir kalkınma ve daha müreffeh bir yaşam için tüm bu yeni fırsatların herkese açık ve erişilebilir olması, herkesin özerkliğine katkıda bulunması ve kızlar ve kadınlar da dahil olmak üzere herkesin yararına kullanılması gerekmektedir. Bilgi iletişim teknolojilerinin kadınlar için potansiyel olarak özgürleştirici doğasına dikkat çeken Bahdi (2000) gibi yazarların da belirttiği gibi, BİT'ler kadınlara küresel ölçekte ağ kurma ve topluma ve toplumsal gelişime yeni yollarla dahil olmak için önemli fırsatlar sunmaktadır. Oysa genel olarak vatandaşların bilgiye erişme ve bilgiyi kullanma yoluyla güçlenmesini beraberinde getiren bilgi toplumunda, özellikle kadınlar ve bazı insanların BİT'lerin yaptığı değişikliklerin sunduğu fırsatlardan, diğerlerine nazaran çok daha az yararlandıkları ve bir “dijital cinsiyet ayrımı” olduğu görülmektedir. BİT'lerin bu özgürleştirici ve demokratikleştirici gücüne rağmen, sınıfsal ve toplumsal cinsiyet açısından henüz nötr duruma getirilemediği görülmektedir. Özellikle göçmen kızlar ve kadınlar, azınlıklara mensup kızlar ve kadınlar, engelli kadınlar, yoksulluk içindeki kızlar ve kadınlar ile yaşlılar bu dezavantajlı gruplar arasında yer almaktadır.

Kadınların kendilerini etkili bir şekilde güçlendirmek için bilgi kaynaklarına daha kolay ve rahat ulaşma ve edinilen bilgiyi daha doğru ve etkin kullanma ihtiyacı bulunmaktadır. Kadınların yönetim ve insan hakları gündemlerinde açık bir şekilde bilgi edinme haklarının sağlanması toplumsal cinsiyet eşitliği ve toplumların çağa ayak uydurması açısından önemlidir. Bu konudaki engellerle uluslararası düzeyde farkındalık yaratılarak mücadele edilmesi büyük önem taşımaktadır. Çünkü görüldüğü gibi BİT'lere ulaşım konusunda yaşanan sorunlar bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye farklılık gösterse de hala bütün dünyayı ilgilendiren küresel bir konudur. Bu yüzden çözümün de mutlaka küresel çapta ele alınması gerekmektedir. Elbette yukarıda belirtildiği gibi özellikle az gelişmiş ülkelerde kütüphaneler, BİT'lere ve bilgiye erişimde dezavantajlı kadınların okur-yazarlığı ve bilgi okur-yazarlığının artırılması, yerel dillerde içerik sağlanması gibi bazı bölgesel önlemler alınarak mücadele alanı etkinleştirilmelidir. Ancak küresel çapta bir çözüm için küresel çapta bir farkındalık ve mücadele de gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akça, E. B. ve Kaya B. (2016). “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Dijital Bölünme ve Farklı Yaklaşımlar”. *Intermedia International e-Journal*. December 2016 3 (5).
- Aktaş, C. (2007). “Enformasyon Toplumu Bağlamında Türkiye”. *Selçuk İletişim*. 4(4) 2007.
- Aktaş, M. ve Bulduk, Ç. B. (2018) Bilgi Toplumu ve Kadın, Muş Alparslan Üniversitesi Uluslar arası STEM ve Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulan bildiri, 3-5 Mayıs 2018 Muş.
- Albayrak, H. (2018) İnternet Kullanımı ve Sosyal Medya İstatistikleri, Dijilopedi, 1 Şubat 2018, <https://dijilopedi.com/2018-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri/>, (10.08.2018).
- Avrupa Parlamentosu (2018). European Parliament: The underlying causes of the digital gender gap and possible solutions for enhanced digital inclusion of women and girls, 2018, <http://www.europarl.europa.eu/supporting-analyses>, (15.07.2018).
- Aydın, D. ve Çam M. S. (2016). “Bilgi Toplumu Dönüşümünde Türkiye’de Kadın Olmak”. *Dumlupınar Sosyal Bilimler Dergisi- ICEBS Özel Sayısı*. Kasım 2016.
- Bahdi, R. (2000). “Analyzing women’s use of the Internet through the rights debate.” *Chicago-Kent Law Review* Vol.75, No. 3, ss.869-897.
- Bölükbaş K. ve Yıldız, M. C. (2015). “İnternet Kullanımında Kadın Erkek Eşitsizliği.” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı:12.

- Daffé, G. ve Diallo, F. L. (2011). Gender disparity in access to and use of ICTs in Senegal. Final report. (Les disparités de genre dans l'accès et l'utilisation des TIC au Sénégal). Dakar: CRES, http://www.cres-sn.org/sites/default/files/rapport_tic_disparite_genre.pdf , (10.07.2018).
- Deloitte Global (2016). TMT Predictions 2016, Women in IT jobs: it is about education, but also about more than just education, <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/technology-media-and-telecommunications/articles/tmt-pred16-tech-women-in-it-jobs.html>, (20.06.2018).
- EIGE (2016). Gender and Digital Agenda. Luxemburg: Publications Office of the European Union.
- Ford, N. ve Miller D. (1996). "Gender differences in Internet perceptions and use." *Aslib Proceedings*. Vol. 48, No. 7/8, ss.183-192.
- Gillwald, A., ve Storck, C. (2008). Towards the African e-Index: ICT Access and usage in 16 African countries. Johannesburg: The Link Centre. <http://www.researchictafrica.net/images/upload/Cairo.pdf>.
- Gomez, R. (2012). Libraries, telecentres, cyber cafes and public access to ICT: international comparisons. Hershey, PA: Information Science Reference.
- Goulding, A. and Spacey, R. (2002). "Women and the Information Society: barriers and participation." 68th IFLA Council and General Conference August 18-24, 2002.
- Hafkin N. (2017). Development and Access to Information 2017, The International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA) ve The Technology & Social Change Group (TASCHA) 2017 Raporu, <https://da2i.ifla.org/sites/da2i.ifla.org/files/uploads/docs/da2i-2017-chapter5.pdf>, (20.07.2018).
- Herring, S. (1994). Gender differences in computer-mediated communication: bringing familiar baggage to the new frontier. (<http://www.cpsr.org/cpsr/gender/herring.txt>)
- Heywood, A. (2016). *Küresel Siyaset*. Ankara: Adres Yayınları.
- ITU (2017). ICT Facts and Figures 2017, International Telecommunication Union (ITU), <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/ICTFactsFigures2017.pdf>, (12.06.2018).
- ITU. (2016). ICT facts and figures, <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/ICTFactsFigures2016.pdf>, (10.06.2018).
- ITU (2015). "Measuring the Information Society Report", Executive Summary, 2015, International Telecommunication Union (ITU), 2015, <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications/misr2015/MISR2015-ES-E.pdf>, (18.06.2018).
- Jiyane, V. ve Mostert, J. (2010). "Use of Information and Communication Technologies by Women Hawkers and Vendors in South Africa." *African Journal of Libraries, Archives & Information Science*. 20 (1) ss.53-61.
- Jones, K. J. (2009). "The Community library as site of education and empowerment for women: insights from rural Uganda." *Libri*, 59 (2), ss.124-133.
- Kimbrough, A.M., Guadagno, R.E., Muscanell, N. L., Dill, J. (2013) "Gender differences in mediated communication: women connect more than men." *Computers in Human Behaviour* 29. ss. 896-900.
- Masuda, Y. (1990). *Managing in the information society*. Cambridge: Blackwell.
- Neuman, L. (2016). "The right of Access to information: Exploring gender in equities." *IDS Bulletin*, 47 (1).
- Resnick, R. (1995). IPA's Survey of Women Online, <http://www.netcreations.com/ipa/women>.
- Shade, L. R. (1998). "A gendered perspective on access to the information infrastructure". *The Information Society*. Vol. 14, No. 1, ss.33-44.

- Seguino, S. (2007). Plus Ça Change? Evidence on global trends in gender norms and stereotypes. *Feminist Economics* (13), 2, 1-28, https://www.uvm.edu/~sseguino/pdf/plus_ca_change.pdf, (20.06.2017).
- Sutton, L. A., (1996). "Cocktails and thumbtacks in the old West: what would Emily Post say?" In: L. Cherny & E. R. Weise, eds. *Wired Women, Gender and New Realities in Cyberspace*. Seattle: Seal Press.
- Şaf, M. Y. (2015). "Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektörünün Makroekonomik Etkileri: Uluslararası Karşılaştırma ve Türkiye Değerlendirmesi". Uzmanlık Tezi, Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı. Ocak 2015.
- TMT (2016). TMT Predictions 2016, Women in IT jobs: it is about education, but also about more than just education, <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/technology-media-and-telecommunications/articles/tmt-pred16-tech-women-in-it-jobs.html>, (20.06.2018).
- UNESCO (2017). Appel à l'action pour combler l'écart entre les genres dans le domaine du numérique, 15.03.2017, http://www.unesco.org/new/fr/unesco/themes/gender-equality/resources/single-view-gender/news/call_to_action_to_close_digital_gender_gap/, (10.02.2018).
- Wakunuma, J. (2007). Implicating mobile phones in violence against women: What's gender got to do with it?. http://www.genderit.org/sites/default/upload/implicating_mobile_phones_in_violence_against_women_whats_gender_got_to_do_with_it.pdf.
- Wikigender, <https://www.wikigender.org/fr/wiki/les-femmes-et-les-nouvelles-technologies/>, (10.07.2018).
- World Wide Web Foundation (2015) Women's Rights Online: Translating Access into Empowerment, http://webfoundation.org/docs/2015/10/womens-rights-online_Report.pdf.
- Yeni Ekonomi (2015). Kadınların Bilişim İletişim Teknolojisi Kullanımı. 19 Mart 2015, <http://www.yeniekonomi.com/kadinlarin-bilisim-iletisim-teknolojisi-kullanimi/>, (04.06.2018).